

УДК 94(=161.2)(038)

Сергій Троян, Алла Киридон

“ВІЙНИ ПАМ’ЯТЕЙ” У ВИМІРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

У гуманітарному сенсі, “інформаційна війна” виступає активним методом трансформації інформаційного простору. Йдеться про певну систему (концепцію) навіязування моделі світогляду, покликану забезпечити бажані типи поведінки; про атаку на структури, що породжують інформацію – процеси мислення. У цьому сенсі одним із сучасних різновидів інформаційної війни виступають “війни пам’ятей”. Ареною прояву подібних конфліктів можуть бути різні сфери суспільного життя. Яскравим прикладом дослідження “війн пам’ятей” став проект Олександра Еткінда під назвою “Війна пам’яті. Культурна динаміка в Росії, Польщі й Україні”.

Ключові слова: інформаційна війна, “війни пам’ятей”, політика пам’яті.

Поліваріативний характер інформаційного протиборства в сучасному світі став характерною рисою протистояння між різними державами чи суспільствами. Яскравим його вираженням виступає інформаційна війна – це комплексна дія (сукупність інформаційних операцій) на систему державного і військового управління сторони супротивника, її військово-політичне керівництво, яка вже у мирний час призводила б до ухвалення сприятливих для сторони-ініціатора інформаційної дії рішень, а в ході конфлікту повністю паралізувало б функціонування інфраструктури управління супротивника.

Попередником терміну “інформаційна війна” був інший – психологічна війна. Вперше термін “психологічна війна” в 1920 р. застосував британський історик Дж. Фуллер, який аналізував події Першої світової війни. Саме цей термін через двадцять років офіційно взяли на озброєння американці. Відповідний англійський варіант цього поняття – політична війна. Пізніше з’явився термін “психологічні операції”: уперше його в документі застосував капітан (потім контр-адмірал) Е. Захаріас. Саме цей термін почали з 1957 р. використовувати в американських офіційних документах, адже він дав змогу застосувати відповідний інструментарій в ситуації відсутності широкомасштабних військових операцій. Тобто цей інструментарій можна вживати не лише до ворогів, а й до нейтральних країн чи навіть союзників. Освіта в цій сфері в США почалася зі Школи спеціальних операцій повітряних сил, де в 1967 р. був запроваджений відповідний курс. Але вже в 1968 р. у зв’язку з відсутністю додаткового фінансування його було закрито. З 1974 р. у тій самій школі знову почалося навчання офіцерів стратегії і тактиці психологічних операцій, її планування і проведення.

Що стосується терміну “інформаційна війна”, то він з’явився ще в середині 80-х років ХХ ст., коли, після закінчення чергової фази ескалації “холодної війни”, перед Збройними силами США постали нові завдання. Він став активно згадуватися в пресі після проведення операції “Буря в пустелі” у 1991 р., де нові

інформаційні технології вперше застосовувалися як засіб ведення бойових дій. Офіційно ж цей термін уперше використано у директиві міністра оборони США № 3600 від 21 грудня 1992 р. У лютому 1996 р., міністерство оборони США ввело в дію “Доктрину боротьби з системами управління”. У ній висловлювалися принципи боротьби із системами управління як застосування інформаційних воєн у військовій сфері. У жовтні 1998 р. МО США вводить у дію “Об’єднану доктрину інформаційних операцій”, де фігурували поняття “інформаційна війна” й “інформаційна операція”. За британською версією інформаційна війна визначається як дія на інформаційні системи супротивника при одночасному застаті власних.

Дві принципово різні сфери функціонування інформації – гуманітарна й технічна – задають два варіанти трактування терміну “інформаційна війна”. У гуманітарному сенсі, “інформаційна війна” розуміється як ті чи інші активні методи трансформації інформаційного простору. Йдеться про певну систему (концепцію) нав’язування моделі світогляду, покликану забезпечити бажані типи поведінки; про атаку на структури, що породжують інформацію – процеси мислення.

При відповідному розумінні одним із сучасних різновидів інформаційної війни виступають “війни пам’ятей”. Переможцем таких інформаційних воєн стає та сторона, яка повніше здатна змоделювати поведінку супротивника в різних ситуаціях, визначити власний алгоритм поведінки, нарешті, реалізувати його, зокрема шляхом ефективного впливу на суспільну думку. Максимально всеосяжне моделювання поведінки супротивника означає: у якомога більших обсягах збирати, зберігати й обробляти інформацію про нього; а також знати й розуміти його історію, культуру, релігію, побут тощо.

На наш погляд, “війни пам’ятей” це – різновид конфліктів пам’ятей; зіткнення інтересів окремих груп спільноти чи спільнот на ґрунті різних інтерпретацій образів минулого. “Війн пам’ятей” з огляду на класичне визначення війни противників не існує в реальності. Термін використовується в метафоричному сенсі й упроваджений до наукового дискурсу для підсилення напруги протистояння конфлікуючих сторін у відстоюванні різних моделей пам’яті. Ці “війни” не проходять одномоментно, вони пролонговані у часі й просторі.

“Війни пам’ятей” мають щонайменше три виміри – історичний, політичний, соціоментальний (соціопсихологічний). Ареною прояву подібних конфліктів можуть бути різні сфери суспільного життя. Конфлікти можуть ґрунтуватися на соціальних, етнічних, політичних, економічних, традиційних, мовних, релігійних, ідеологічних та інших засадах. Здебільшого “війни пам’ятей” виникають у суспільствах чи спільнотах, які зазнали травматичного досвіду. Відтак “війни пам’ятей”, як правило, “конструюються” насиллям і травмою, репрезентованими в минулому. Ускладнює ситуацію накладання старих і нових індивідуальних і колективних травм пам’яті. Унаслідок такого “проникнення” формується складна спільнота з доволі високим імперативом обов’язку “пам’ятати”.

Пам’яттеві конфлікти часто переобтяжені надлишковим емоційним перевантаженням конфлікуючих сторін і потребують подолання певних психологічних бар’єрів та зміни асоціацій. Причини розгортання конфліктів в меморіальному просторі пов’язані передусім із активізацією потрактувань різних версій минулого й обумовлені множинністю чи неоднозначністю інтерпретацій версій цього минулого в різних соціально-політичних умовах та з різним набутих досвідом у ході історичних трансформацій. Відтак, приводом для виникнення “війни пам’ятей” можуть слугувати: офіційна риторика, порушення традицій, політика в культурній сфері та містобудуванні, топоніміка (зокрема, назви об’єктів міської топоніміки), регіональні особливості, складні питання

історії чи варіативність тлумачень подієвого ряду (зокрема й на міждержавному рівні), стереотипи, наратив, поховання загиблих, пам'ятники та інші меморіальні знаки, відзначення подій, вшанування осіб, символи тощо.

Для усвідомлення характеру та причин розгортання “війн пам'ятей” вагомими видаються міркування В. Сьюелл (W. Sewell) щодо оцінки окремих подій, які впливають на характер стійких паттернів поведінки (змінюють характер сприйняття чи стійкість поведінкових характеристик), а також їх інтерпретацій. Подію В. Сьюелл розглядає як таку, що в своїй основі має смисли й задає зміни в системах смислів. Відтак актуалізується необхідність аналізу впливу минулих культурних паттернів на сьогодення: “Історичні за масштабом події важливо надавати теоретичному аналізу з огляду на те, що вони трансформують хід історії, задаючи непередбачувані напрями ходу суспільного розвитку й змінюючи каузальну вісь соціальних інтеракцій”. Водночас дослідник підкреслює необхідність оцінки події з огляду на контекст та набуття нових смислів у силу розвитку. Заслуговує на увагу теза автора, що подіям притаманне явище інертності (path dependency), тобто попередні події обумовлюють події майбутні. Актуалізація конкретної події (передусім йдеться про знакову історичну подію, яка вплинула на хід суспільного розвитку) слугує маркером актуалізації смислів і значень розвитку культури й соціуму. Дослідник наголошує, що події в своїй основі наділені смислами й задають переміни в системах смислів. Вибір і створення символів для пам'ятних подій опосередковані інтересами багатьох груп впливу.

Разом з тим необхідно чітко усвідомлювати, що між подією, свідченнями очевидців та інтерпретаціями подій пролягає суттєва дистанція. Будь-яке свідчення чи трактування подій, відтворення знань тощо фігуруватиме як частина певної рамки інтерпретації, яка в свою чергу визначається системою цінностей і дискурсивними практиками, семіотичними механізмами й конфігурацією владних відносин. Дистанція між подією (граничною подією) та її актуалізацією в подальшому неминуче призводить до неодноразових стирань та відтворень, а відтак до нівелювання чи до метафоризації подієвого ряду тощо. На наше сприйняття чи відтворення подієвого ряду минулого чи його репрезентації впливає спадок часових напластувань, а відповідно контекст формування й відтворення того чи іншого явища чи події. Пам'ять про події реанімованого минулого здебільшого не буває одновимірною: вона альтернативна, а відтак імпліцитно породжує розбіжності в потрактуванні подієвого ряду.

“Війни пам'ятей” є інтерактивним процесом, який розгортається в сучасному з приводу інтерпретацій подій минулого. Часова перспектива потребує уваги до аналізу динаміки та особливостей розвитку конфлікту. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність виділення стадій і фаз його виникнення та розгортання у часі, вивчення динамічних показників і аналізу процесів конфліктної взаємодії. Отже, у своєму розвитку будь-який конфлікт проходить через кілька стадій, які, в свою чергу, поділяються на фази. На підставі розгляду часткового різновиду (етнічних конфліктів), відомий психолог П. Шихірев узагальнює моделювання соціальних конфліктів, зазначаючи: “...Всі вони проходять подібний шлях. Фаза перша, романтична: я прагну до перемоги, мій суперник зім'ятий, я його задавлю, підкорю, примушу діяти в моїх інтересах. Наступна фаза – це фаза апатії, коли з'являється відчуття, що завдання придушення суперника, яке спочатку не здавалося особливо складним, виконати не так вже і просто. Потім настає фаза глухого кута – враження, що перемогти суперника не тільки не просто, а навіть неможливо. Після цього настає фаза відчаю. Людина починає розуміти, що її суперник також хоче чогось для себе дуже важливого. Ось тут і виникає основа для переговорів”. Очевидно, що в цій моделі еволюції конфлікту за основу приймається соціально-психологічний компонент конфлікту.

Звертаємо особливу увагу на той факт, що при формуванні новітньої культури відповідальної та діалогічної міжсусідської пам'яті важливим видається врахування дискурсу етики діалогу двосторонніх відносин. Саме вона скеровує європейську культуру пам'яті від міжсусідської “історії взаємних зрад” (Р. Траба) до “спільних імпульсів досвіду” (Р. Козеллек), здатних у довгостроковій перспективі деконструювати травмовані тоталітаризмами свідомості. Її постулати базуються, зокрема, на зміцненні спільних позитивних й солідарних “пунктів віднесення” (наприклад, етосі християнського прощення) та терпеливому взаємному розпрацюванні “бункерів” національних кривд і образ.

Моделі діалогічної праці з колективними пам'ятями запропонував П. Рікер: модель переказу – скерована на обмін смислами, закладеними у семантичний світогляд кожної культури та просторів, де означається її пам'ять; модель обміну пам'яттями – спрямована на прийняття “історії іншого” та її визнання; модель прощення – направлена на спільному перегляді пам'яті про минуле з метою конструювання дискурсу милосердя та взаємного співчуття. Пам'ять, за твердженням П. Нора, перестає бути “сукупністю елементів минулого, які слід запам'ятати, щоб приготувати ґрунт для бажаного майбутнього; вона стає способом усвідомити власне сьогодення”. Відтак, за слушним зауваженням німецького дослідника Х. Вельцера, якби минуле було лише історією, воно було б замороженим і не боліло б. Насправді у минулому менше минулого, ніж багатьом видається. Цією обставиною пояснюється те, що з приводу того чи іншого минулого відбувається стільки конкурентної боротьби, конфліктів і боїв або “війн пам'ятей”.

Актуальним яскравим прикладом дослідження “війн пам'ятей” став проект Олександра Еткінда під назвою “Війна пам'яті. Культурна динаміка в Росії, Польщі й Україні / A Memory War: Cultural Dynamics in Russia, Poland, and Ukraine”, спрямований на вивчення політик пам'яті в Україні, Росії та Польщі. Його реалізація розпочалася влітку 2010 р. і тривала впродовж трьох років. Методологічні основи проекту запозичувалися з критичних і аналітичних практик сучасних гуманітарних дисциплін, а завданням його було дослідження впливу публічної пам'яті і уявлень про травматичні події ХХ століття на розвиток східноєвропейських національних спільнот.

Дослідження здійснювалося в п'ятих європейських університетах – Кембріджському (Велика Британія), Гронінгенському (Голландія), Бергенському (Норвегія), Гельсінському (Фінляндія) й Тартуському (Естонія). Характерні й основні напрямки досліджень: події відображення пам'яті в транснаціональному просторі; мова пам'яті в Росії і на Україні; про користь і шкоду історії в політиці ідентичності у Східній Європі; потужність політик пам'яті в Східній Європі: сек'юритизації зі спадщиною комунізму в Польщі, Росії та Україні; імперіалізм мучеництва: страждання і пам'ять у польських, російських та українських фільмах і романах. Цікава також постає самого керівника проекту пана О. Еткінда. Він є русистом, істориком культури, фахівцем з питань психоаналізу та теорії літератури, автором книг “Ерос неможливого. Історія психоаналізу в Росії”, “Содом і Психея. Нариси інтелектуальної історії Срібного століття” та ряду інших праць.

У рамках цього проекту вчені й політики розглядали культурні та політичні трансформації в Східній Європі крізь призму т. зв. парадигми “перехідного періоду”, переходу від тоталітаризму до практик сучасної ліберальної демократії. Дослідники, задіяні в рамках проекту, націлювалися на розширення використання парадигми пам'яті в описі цих трансформаційних процесів, множинності відповідей на виклики, породжені травматичним спадщиною імперського і радянського минулого.

Загалом, здійснюваний у 2010–2013 рр. (з 1-го жовтня 2010-го року по 31-вересня 2013-го року) проект був пов'язаний з дослідженням динаміки культурних форм пам'яті, їх взаємодії в Польщі, Україні та Росії. Він покликаний встановити якусь нову “метрику”, дати новий вимір процесам глибоких змін, що почалися після колапсу Радянського блоку, а також виявити приховані перешкоди, що підстерігають нації всередині культурного домену в цьому регіоні і гальмують подальші трансформації всередині національних спільнот на значно глибшому рівні. Зауважимо, що хоча проект уже завершився, але його результати ще вимагають детального і всебічного опрацювання та широкого оприлюднення.

Проте уже зараз необхідно констатувати, що в сучасному інформаційному полі відбулася надзвичайна актуалізація проблем історичної пам'яті, болісних сторінок історичного минулого для суспільного і державного простору Центрально-Східної Європи. Іншими словами, за французьким істориком П'єром Нора, можна сказати, що тут “пам'ять надала історії нового імпульсу, оновила підходи до минулого і проникла у всі періоди та галузі дослідження”. Не менш влучно з цього приводу висловився і німецький науковець Йорн Рюзен: “Пам'ять змінює часовий статус минулого так, що воно, не перестаючи бути минулим, стає просто-таки сучасним і відкриває перспективу на майбутнє”. Але важливо при цьому не допустити, на що звернули увагу в своєму відомому “Зверненні з Блуа” 11 жовтня 2008 р. представники Товариства “Свобода для історії” (Liberté pour l'Histoire), прямого втручання державної влади в справи істориків, диктату в плані, що і як робити в сфері політики пам'яті, кого “карати”, а кого “милувати”. Вони, зокрема, написали: “Історія не може стати невольницею поточних подій, її не можна писати під диктат пам'ятей, що змагаються між собою. У вільній країні до компетенції політичної влади не належить визначення історичної правди або обмеження свободи істориків за допомогою каральних санкцій... Ми звертаємося до публічної влади, щоб донести до неї, що наскільки вона відповідальна за опіку над колективною пам'яттю, настільки ж вона не повинна встановлювати в правових категоріях історичних догм, які можуть суттєво обмежити інтелектуальну свободу істориків”.

Назагал вважаємо за надзвичайно важливу справу в контексті аналізу порушеної проблеми наголосити на необхідності відходу від концепції фронтиру, тобто межі взаємодії і протистояння різних народів, культур чи цивілізацій, у бік концепції співпраці, наведення мостів єднання і порозуміння в такій складній і суперечливій царині, якою є колективна пам'ять та історична свідомість народів на просторі Центральної і Східної Європи. Роль і значення істориків – як окремих науковців, так і академічних спільнот і спеціальних інституцій – у цьому процесі важко переоцінити.

Уважаємо, що здатність забувати в поєднанні зі здатністю пам'ятати – це вже не що інше, як уміння піднятися аж до висот історичного мислення і наснажити ним соціальну пам'ять поколінь, уже існуючий історичний досвід в ім'я майбутнього як інноваційного історичного шансу. На загал таке уміння пам'ятати і забувати приходить не саме, а досягається через активну діяльність історичної свідомості в царині осмислення і переосмислення минулого через призму сучасного і для майбутнього. Конструювання політики пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості й неприйнятті іншої точки зору, а на максимально можливому міждисциплінарному дослідженні всієї складності й тонкості історичних процесів, особливо тих, які стосуються часто дуже суперечливого спільного минулого. Такий висновок, на нашу думку, актуальний і справедливий для сучасних дискурсів політики пам'яті в країнах Центральної і Східної Європи, реалізації в цьому контексті різноманітних інформаційних і наукових дослідницьких проектів.

Список використаних джерел

1. Адорно Т. Что значит “проработка прошлого” / Теодор Адорно // Неприкосновенный запас. – 2005. – №2–3(40–41). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html>
2. Бордюгов Г. “Войны памяти” на постсоветском пространстве / Г. Бордюгов / Серия: Историческая политика и политика памяти в СССР, РФ и СНГ. – М.: Издательство: АИРО-XXI, 2011. – 256 с.
3. Вельцер Х. История, память и современность прошлого. Память как арена политической борьбы / Х. Вельцер // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41). – С. 28–35.
4. Волянюк О. Я. Конфлікты пам’ятей у політичному просторі: теоретичні аспекти / О. Я. Волянюк // Національна та історична пам’ять: Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 6. – С. 41–60.
5. Друга світова війна та (від)творення історичної пам’яті в сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ww2-historicalmemory.org.ua/presentation.html>
6. Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннармом. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 272 с.
7. Захарченко Т. “Войны памяти”: Английская конференция о культурной памяти в Восточной Европе / Т. Захарченко // Новое литературное обозрение. – 2011. – №11 (11–12 марта 2011 г.). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/110/za56.html>
8. Зверева В. Сражения за память, войны воспоминаний. Научный семинар “Война памяти: культурная динамика в России, Польше и Украине” (Кембридж, Кингс-колледж, 4–5 июня 2010 г.) / В. Зверева // Новое литературное обозрение. – 2011. – № 107.
9. Історія на фронті інформаційної війни: Круглий стіл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/ukr/news/1970592>
10. Киридон А. “Війни пам’ятей” і моделі примирення: інтерпретація понять / А. Киридон // Війни пам’ятей та політика примирення: Зб. наук. праць / За заг. ред. В. Ф. Солдатенка. – К.: ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2013. – С. 27 – 37.
11. Нора П. Расстройство исторической идентичности / П. Нора // История, историки и власть: Международный круглый стол, Москва, 2 февраля 2010 г. Материалы к дискуссии. – М.: РАН, 2010. – 83 с.
12. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр. – М.: Медиум, 1995. – 416 с.
13. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
14. Сюдюков І. Ми та Європа: гармонізація пам’яті / І. Сюдюков // День. – 2010. – № 47.
15. Траба Р. “Другий бік пам’яті”. Історичні досвіди та їхнє пам’ятання в Центрально-Східній Європі / Роберт Траба // Україна модерна. – 2009. – №4 (15). Пам’ять як поле змагань. – С. 53–62.
16. Шнирельман В. А. Войны памяти: мифы, идентичность и политика в Закавказье. / В. А. Шнирельман – М.: ИКЦ “Академкнига”, 2003. – 592 с.
17. Conflict and Memory: Bridging Past and Future in (South East) Europe (Southeast European Integration Perspectives) / Ed. by Wolfgang Petritsch, Vedran Dzihic, Christophe Solioz. – Nomos Publishers, 2010. – 326 p.

Сергей Троян, Алла Киридон “ВОЙНЫ ПАМЯТЕЙ” В ИЗМЕРЕНИИ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ

В гуманитарном смысле, “информационная война” выступает активным методом трансформации информационного пространства. Речь идет об определенной системе (концепции) навязывания модели мировоззрения, призванной обеспечить желаемые типы поведения; об атаке на структуры, которые порождают информацию – процессы мышления. В этом смысле одним из современных разновидностей информационной войны выступают “войны памяти”. Ареной проявления подобных конфликтов могут быть разные сферы общественной жизни. Ярким примером исследования “войн памяти” стал проект Александра Эткинда под названием “Война памяти. Культурная динамика в России, Польше и Украине”.

Ключевые слова: информационная война, “войны памяти”, политика памяти.

Serhij Trojan, Alla Kyrydon “WAR MEMORY” IN THE MEASUREMENT OF THE INFORMATION CONFRONTATION

In humanitarian terms, “information war” is an active method of transforming information space. It is about a system (concept) imposing models outlook to ensure the desired behaviors; the attack on structures that generate information – thought processes. In this sense, one of the varieties of modern information war was a “war of memories”. Arena manifestations such conflicts may be different aspects of life. A striking example of research “war of memories” Alexander Etkind project was called “A Memory War: Cultural Dynamics in Russia, Poland, and Ukraine”.

Key words: information war, “war of memories”, politics of memory.